

فصلنامه تخصصی علوم اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی - واحد شوشتر

سال پنجم، شماره (۱۵)، زمستان ۱۳۹۰

تاریخ دریافت: ۹۰/۷/۲۲ تاریخ پذیرش: ۹۰/۱۰/۱۸

صص ۱۹۸ - ۱۸۹

بررسی تاثیر سیاست‌های مربوط به کنترل باروری و برنامه‌های تنظیم خانواده بر توسعه اقتصادی - اجتماعی در ایران (با نگاه ویژه به پیش بینی وضعیت جمعیت آینده ایران)

رضا کیانی^۱

چکیده

دانش جمعیت‌شناسی در ایران، دانش نوپایی است به طوری که سابقه ورود جمعیت‌شناسی به ایران و انجام تحقیقات جمعیتی، به نیم قرن پیش باز می‌گردد. اما به دلیل اهمیت و تأثیرهای فراوان این دانش، به نظر می‌رسد زمان آن رسیده است که در برنامه ریزی‌ها و تصمیم‌گیری‌های میان مدت و طولانی مدت، بر ظرفیت‌های این علم توجه ویژه‌ای منظور گردد. باروری نیز از موضوعات اساسی دانش جمعیت‌شناسی به حساب می‌آید، چرا که دوام و بقا جمعیت، ریشه در آن دارد. اهمیت باروری برای جمعیت‌شناسان تا آنجاست که آن را جز وقایع چهارگانه حیاتی بر می‌شمرند و از آنجا که در افزایش یا کاهش جمعیت به طور مستقیم تأثیرگذار است به عنوان مهمترین عامل حرکت زمانی جمعیت شناخته می‌شود. هدف از

پژوهش حاضر بررسی پیامدهای ناگوار باروری‌های کنترل نشده و تاثیرات منفی آن بر توسعه اجتماعی و اقتصادی در ایران است. با مطالعه هرم سنی جمعیت ایران آشکارا مشخص می‌گردد، روند باروری طی سال‌هایی دچار بی‌برنامگی و عدم تعادل است. به گونه‌ای که در طی سال‌های ۱۳۵۵ تا ۱۳۶۵ فرزندآوری بالاترین رشد خود را در تاریخ جمعیت ایران به ثبت رسانده که این امر به افزایش متوسط سالانه رشد جمعیت به $\frac{3}{9}$ درصد منجر گردید. مهمترین پیامد این واقعه بروز افزایش هرم سنی در گروه ۴ - ۰ سال برای این سال‌هاست. پس از این دوران، با بروز بحران‌های اقتصادی و اجتماعی از سویی و آگاهی دولت‌ها نسبت به برنامه‌های تنظیم خانواده از سوی دیگر، روند باروری به شدت رو به کاهش نهاد. این امر در نهایت سبب ظهور یک گروه بسیار پُر تورم در هرم سنی جمعیت ایران گردید که مرتب در حال بالا رفتن در هرم سنی بود. برای حصول به نتایج این بررسی از روش تحقیق کیفی بصورت اسنادی استفاده شده است. داده‌های مربوط به این تحقیق بر اساس اطلاعات و آمار ارائه شده توسط مرکز آمار ایران و بررسی و تحلیل نتایج سرشماری‌های انجام شده در ایران است. بر اساس آخرین سرشماری انجام شده در سال ۱۳۸۵ در ایران بیشترین گروه سنی جمعیت مربوط به گروه سنی ۱۹-۱۵ سال و ۲۴ - ۲۰ سال است که نشان دهنده جوانی جمعیت است. جوانی جمعیت اگر چه می‌تواند پدیده‌ای مبارک قلمداد شود و پایه‌های توسعه در ایران را تشکیل دهد اما در صورت عدم ایجاد بسترهای مناسب می‌تواند مشکلاتی را در روند توسعه یافتگی ایجاد کند. در این مقاله سعی شده است ضمن پرهیز از هر گونه پیش‌داوری، ابتدا به بررسی وضعیت گذشته، حال و آینده باروری و جمعیت در ایران پرداخته و بعد از آن پیامدهایی که وضعیت باروری‌های کنترل نشده بر توسعه اجتماعی - اقتصادی در ایران می‌گذارد مطالعه و بررسی شود. پیش‌بینی‌های جمعیتی نشان می‌دهد در دهه ۱۴۳۰ جمعیت ایران یک جمعیت بسیار سالخورده است. تغییرات جمعیتی ذکر شده، فرآیند توسعه در ایران را با نگرانی‌ها و مشکلاتی رو به رو ساخته است. بنابراین ضرورت استفاده از برنامه‌ریزی‌های مناسب جهت استفاده از ظرفیت‌های موجود جمعیتی ضروری به نظر می‌رسد.

واژه‌های کلیدی: جمعیت، باروری، تنظیم خانواده، جوانی جمعیت، سالخوردگی (پیری)

جمعیت، توسعه اجتماعی و اقتصادی

مقدمه:

موضوع جمعیت یکی از اساسی‌ترین موضوعات مورد بحث جامعه ما به حساب می‌آید و کمتر کارشناس اقتصادی و اجتماعی است که تغییر و تحولات جهان را از این منظر به تماشا ننشیند. سئوالاتی که امروزه در این خصوص مطرح می‌شود جای تأمل فراوان دارد: تصویر زندگی با دو یا سه برابر جمعیت حاضر در کره زمین بسیار هولناک به نظر می‌رسد و اصولاً آیا چنین چیزی ممکن خواهد بود؟ افزایش باروری‌ها در طول زمان چه تأثیری بر فضا، منابع طبیعی و محیط زیست جهان پیرامون ما خواهد گذارد؟ آیا جمعیت زیاد مضر است و باید آن را کاهش داد یا نه؟ و مهمتر از همه، حضور چه تعداد از جمعیت می‌تواند در رفاه عمومی، رشد و توسعه اجتماعی و اقتصادی و آسایش و امنیت همگانی مناسب و لازم باشد؟ اینها سئوالاتی است که متفکران و کارشناسان حوزه بهداشت باروری و جمعیت، سعی دارند برای آنها پاسخ‌های شایسته بیابند، چرا که همگان می‌دانند رفاه جمعیت حال و آینده در گرو پاسخ به این سئوالات و اتخاذ راهکارهای مناسب است. ناگفته نماند برخی بر این باورند افزایش جمعیت میتواند خود منجر به توسعه گردد در مقابل عده‌ای آنرا مانعی بر راه توسعه می‌دانند.

در قرن بیستم جمعیت جهان به یک باره رشد شتابانی گرفت و بیش از هر زمان دیگر افزایش یافت در حالی است که تا پیش از سال ۱۶۵۰ میلادی تقریباً هر ۳۵۰۰۰ سال زمان لازم بود تا جمعیت جهان به دو برابر افزایش یابد ولی امروزه با افزایش روند فرزند آوری، چیزی کمتر از ۴۵ سال طول می‌کشد تا جمعیت جهان دو برابر شود. از دیگر سوی ارتباط توسعه اجتماعی و اقتصادی و جمعیت موضوعی مهم به خصوص برای کشورهای در حال توسعه است چرا که توسعه، به دنبال بهبود سطح زندگی مردم، افزایش درآمدها، بهداشت مطلوب و مناسب، آموزش و رفاه عمومی است و همه این موارد در گرو موضوع جمعیت است.

بیان مساله:

با مطالعه هرم سنی جمعیت ایران به وضوح، مشخص می‌گردد، روند باروری طی سال‌هایی دچار بی‌برنامگی و عدم تعادل شده است. به گونه‌ای که در طی سال‌های ۱۳۶۵ - ۱۳۵۵

فرزندآوری، بالاترین رشد خود را در تاریخ جمعیت ایران به ثبت رسانده است، که این امر به افزایش متوسط سالانه رشد جمعیت به ۳/۹ درصد منجر گردید. مهمترین پیامد این واقعه بروز افزایش هرم سنی در گروه ۴ - ۰ سال برای این سال‌هاست. پس از این دوران، با بروز بحران‌های اجتماعی و اقتصادی از سویی و آگاهی دولت‌ها نسبت به برنامه‌های تنظیم خانواده (Family Planning) از سوی دیگر، روند باروری به شدت رو به کاهش نهاد. این امر در نهایت سبب ظهور یک گروه بسیار پُر تورم در هرم سنی جمعیت ایران گردید، که مرتباً افزایش در هرم سنی را در بر داشته است. وجود چنین رویدادی در وضعیت جمعیت ایران باعث بروز پیامدهای اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی بسیاری می‌گردد. در این مقاله سعی شده است ضمن پرهیز از هر گونه پیش داوری، ابتدا به بررسی وضعیت گذشته، حال و آینده جمعیت در ایران پرداخته و بعد از آن، برنامه‌ها و سیاست‌های نادرست اجرا شده در رابطه با موضوع جمعیت و تنظیم خانواده، مطالعه و نقد شود. بر اساس یافته‌های این بررسی تا ۴۰ سال دیگر جمعیت ایران یک جمعیت بسیار سالخورده است. از دیگر سوی تغییرات جمعیتی ذکر شده در گذشته، حال و آینده، فرآیند توسعه در ایران را با نگرانی‌ها و مشکلاتی رو به رو ساخته است. این موضوع وقتی نگران‌کننده تر می‌شود که ملاحظه می‌شود برنامه خاصی در خصوص استفاده از ظرفیت‌های موجود جمعیتی و فرآیند توسعه وجود ندارد.

روش انجام تحقیق:

به طور کلی می‌توان اینگونه عنوان نمود که این پژوهش از نوع تحقیق کیفی می‌باشد، به شکلی که پژوهشگر ضمن بررسی روند افزایش جمعیت و باروری در طی سال‌های ۱۳۵۵ تا ۱۳۶۵ به پیامدها و تاثیرات آن بر فرآیند توسعه می‌پردازد. برای حصول به اهداف این پژوهش از روش اسنادی استفاده شده و موضوع در حوزه تحلیل مفهومی (استنباطی) مطالعه شده است به گونه‌ایی که پژوهشگر به مطالعه منابع، دسته بندی، تحلیل و نقد و بررسی و در نهایت ارزیابی موضوع بحث می‌پردازد.

مهمترین منبعی که در این بررسی مورد استفاده محقق قرار گرفته عبارت است از نتایج تفصیلی سرشماری‌های انجام شده در ایران که توسط مرکز آمار ایران منتشر شده

است. داده‌های مربوط به این تحقیق بر اساس اطلاعات و آمار ارائه شده توسط مرکز آمار ایران و بررسی و تحلیل نتایج سرشماری‌های انجام شده در ایران است. در ایران ۶ سرشماری نفوس و مسکن انجام شده که اولین آن در سال ۱۳۵۵ و آخرین آن در سال ۱۳۸۵ به وقوع پیوسته است که در این بررسی وضعیت باروری و فرزند آوری در این سرشماریها مورد مطالعه و تحقیق قرار گرفته است.

یافته‌ها:

باروری‌های کنترل نشده و خارج از برنامه در بین سال‌های ۱۳۵۵ تا ۱۳۶۵ سبب شده است که مهمترین ویژگی جمعیتی کشور ایران در حال حاضر، جوانی جمعیت باشد. آمارها نشان می‌دهد تورم جمعیت در ایران در گروه سنی ۲۹ - ۱۵ سال قرار دارد که بیش از ۳۵ درصد کل جمعیت کشور را شامل می‌شود علت این موضوع را باید در افزایش نرخ باروری در سال‌های ۶۵-۵۵ جستجو نمود. در سال ۱۳۶۵ حدود نیمی از جمعیت ایران زیر ۱۵ سال گزارش شده است (۴۵.۵ درصد).

جدول جمعیت ۰-۱۴ سال ایران از سال ۱۳۶۵ تا ۱۳۸۵

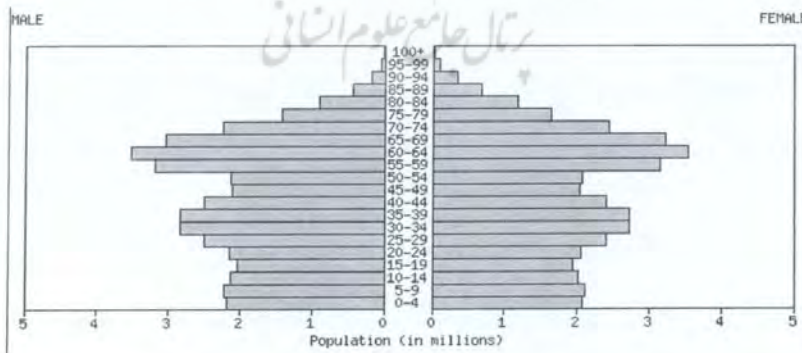
سال	جمعیت ۰-۱۴ سال (درصد)
۱۳۶۵	۴۵.۵
۱۳۷۵	۳۹.۵
۱۳۸۵	۲۵.۱

همانطور که ملاحظه می‌شود باروری از سال ۱۳۶۵ تا ۱۳۸۵ کاهش یافته است بنابراین جمعیت ۰-۱۴ سال کشور رو به کاهش نهاده و در عوض طبیعی است که جمعیت میانسال و سالمند افزایش یابد. نرخ سالمندی در سال ۱۳۶۵ از ۳.۰ درصد به ۵.۱۹ درصد در سال ۱۳۸۵ رسیده است.

گروه‌های سنی	۱۳۳۵	۱۳۴۵	۱۳۵۵	۱۳۶۵	۱۳۷۵	۱۳۸۵
۰-۱۴	۴۲/۲	۴۶/۱	۴۴/۴	۴۵/۵	۳۹/۵	۲۵/۰۸
۱۵-۶۴	۵۳/۸	۵۰/۰	۵۲/۱	۵۱/۵	۵۷/۴	۶۹/۷۳
+۶۵	۴/۰	۳/۹	۳/۵	۳/۰	۳/۱	۵/۱۹
جمع	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰

بر اساس آنچه در جدول آمده است جمعیت بالاتر از ۶۵ سال در ایران ۵.۱۹ درصد بوده است و متأسفانه این درصد رو به افزایش است. بر اساس پیش بینی‌های جمعیتی، جوانی ایران به سرعت به سمت سالخوردگی جمعیت پیش می‌رود. برآوردهای جمعیتی نشان می‌دهد در دهه ۱۴۳۰ جمعیت ایران یک جمعیت سالخورده است. امید به زندگی در ایران نیز از شاخص‌های مهم جمعیتی است که باعث افزایش روند سالخوردگی در جمعیت می‌شود. با مطالعه سرشماری‌های گذشته شاخص امید به زندگی در مردان و زنان در حال افزایش است به گونه‌ای که در هرم سنی سال ۱۴۳۰ درصدی نیز برای گروه سنی بیش از ۹۵ سال نیز در نظر گرفته شده است. بنابراین در این دهه، مهم‌ترین پیامد اجتماعی، اقتصادی کشور، سالمندی و مشکلات مربوط به آن است.

پیش بینی هرم سنی جمعیت کشور در سال ۱۴۳۰

بحث و نتیجه گیری:

جوانی جمعیت اگر چه می‌تواند به پدیده‌ای مبارک مبدل گردد، اما چنانچه به شرایط این گروه سنی توجه کافی نشود پیامدهای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بسیاری را در پی خواهد داشت. همانگونه که در سال‌های گذشته نیز افزایش جمعیت سبب بروز مشکلاتی در کل جامعه گردیده است. مراجعه به آمارهای ارائه شده در سرشماری‌های گذشته در این خصوص به روشن شدن موضوع کمک می‌کند. بر اساس این آمارها در سال ۱۳۶۵، افراد زیر ۱۵ سال کشور ۴۵/۵ درصد جمعیت کشور را شامل می‌شده است. این موضوع سبب بروز پیامدهای اجتماعی و اقتصادی مهمی در کشور گردید که مهمترین آن را می‌توان وضع نابسامان آموزشی و پرورشی این گروه جمعیتی عنوان نمود. تأسیس مدارس چند شیفته، شلوغی مدارس، کمبود معلم و کلاس، افت تحصیلی دانش آموزان و... پیامدهای مهم پرجمعیتی این گروه سنی در آن دوره است.

بر اساس سرشماری صورت گرفته در سال ۱۳۷۵، درصد افراد زیر ۱۵ سال کشور ۳۹/۵ درصد عنوان شد. اگر چه این عدد نسبت به سرشماری قبلی کاهش یافت اما همچنان درصد بالایی را به خود اختصاص می‌داد. معضل اساسی گروه سنی پرجمعیت، در این سال‌ها علاوه بر مشکلات آموزش و پرورش رقابت برای ورود به دانشگاه‌ها و کنکور اعلام می‌شود. به سخن دیگر برخی از مشکلات تراکم جمعیت، از حوزه آموزش و پرورش به سمت وزارت علوم حرکت نمود.

در سرشماری ۱۳۸۵، تنها ۲۵/۱ درصد افراد جامعه زیر ۱۵ سال گزارش شده است و در این خصوص کاهش چشمگیری بوجود آمد. با این توصیف پرتراکم ترین گروه جمعیتی ۲۴-۱۵ سال عنوان گردید که به مقتضای این گروه سنی مشکلات اساسی جامعه، دقیقاً نیازهای این گروه سنی مطرح گردید. افزایش تقاضا برای اشتغال، ازدواج، تحصیلات تکمیلی و مسکن از پیامدهای مهم اقتصادی اجتماعی است که به دلیل نبودن ظرفیت‌های لازم در کشور برای رفع نیازهای این گروه سنی، این مشکلات به اساسی ترین معضلات جامعه مبدل می‌گردد اما نکته قابل تأمل آن است که بر اساس پیش بینی، جوانی به سرعت به سوی سالخوردگی جمعیت در حرکت است به گونه ای که در سال ۱۴۳۰ شاهد یک جمعیت سالخورده در ایران هستیم.

آمارهای جهانی نشان می‌دهد در سال ۲۰۵۰ تعداد افراد سالمند جامعه به بیش از ۲ میلیارد نفر برسد. این در حالی است که در سال ۲۰۰۰ تنها ۶۰۶ میلیون نفر سالمند در جهان وجود داشت. در کشورهای در حال توسعه یا کمتر توسعه یافته این افزایش بسیار بیشتر است. نرخ رشد سالمندی در این کشورها (۲/۵ درصد) اعلام شده است. در ایران نیز طی سال‌های ۱۳۵۵ تا ۱۳۸۵ جمعیت بالای ۶۴ سال کشور افزایش یافته و از ۳/۵ درصد در سال ۱۹۷۶ به ۵/۲ درصد در سال ۸۵ رسیده است. به عبارت دیگر در سال ۱۳۸۵، ۵/۲ درصد جامعه را سالمندان تشکیل می‌دادند. علت روند افزایش جمعیت بالای ۶۴ سال کشور در طی این سال‌ها را باید در افزایش امید به زندگی جستجو نمود. چرا که این شاخص (امید به زندگی) در ایران چه برای زنان و چه برای مردان در حال افزایش است. گروه سنی پرتراکم هرم سنی جمعیت نیز در حال بالا آمدن است. اگر در سال‌های ۶۵ تا ۸۵ مشکلات عدیده‌ای چون آموزش و پرورش، کنکور، ازدواج، کار، مسکن و... پیامدهای مهم ناشی از افزایش جمعیت به شمار می‌آیند در آینده، مهمترین پیامد اجتماعی، اقتصادی کشور، سالمندی و مشکلات مربوط به آن است. پژوهش حاضر گواه این مطلب است که افزایش باروری در سال‌های گذشته ویژگی منحصر به فردی در ساختار جمعیت ایران، پدید آورده است و پیری جمعیت موضوعی است که در آینده در ایران رخ می‌دهد. در این خصوص میشود با چاره‌اندیشی، تدوین برنامه و اجرای مدیریت صحیح بر آن غالب شد. با این وصف باید در نظر داشت که رسیدن به توسعه اجتماعی-اقتصادی مطلوب و پایدار بدون در نظر گرفتن شرایط و ظرفیتهای جمعیتی امکان پذیر نخواهد بود. ایران نیز به عنوان کشوری که گامهای سریعی در جهت رسیدن به کشوری توسعه یافته بر می‌دارد از این قاعده مستثنی نیست. اگر چه در ایران ۵ برنامه توسعه اقتصادی و اجتماعی تنظیم شده است اما به علت عدم توجه به موضوع و ظرفیت جمعیتی این کشور، این برنامه‌ها به کندی پیش می‌رود. بنابراین شایسته است با توجه به شرایط و نیازها، شاهد برنامه‌ریزی اصولی در این خصوص باشیم.

منابع

- اوبرای، ا. س. (۱۳۷۰). مهاجرت، شهرنشینی و توسعه. ترجمه دکتر فرهنگ ارشاد. چاپ اول.
- تهران: انتشارات مؤسسه کار و تأمین اجتماعی.
- بیرو، آلن. (۱۳۸۰). فرهنگ علوم اجتماعی. ترجمه دکتر باقر ساروخانی. چاپ چهارم. تهران: انتشارات کیهان.
- پورافکاری، نصرالله و دیگران. (۱۳۸۱). «توسعه شهرنشینی و پیامدهای آن». فصلنامه جمعیت، سال دهم، شماره ۳۹ و ۴۰، بهار و تابستان ۱۳۸۱، ص ۲ تا ۳۴.
- تودارو، مایکل (۱۳۸۲). توسعه اقتصادی در جهان سوم. ترجمه غلامعلی فرجادی. چاپ اول. تهران. موسسه عالی پژوهش در برنامه ریزی و توسعه.
- زارع، بیژن. (۱۳۸۴). جمعیت شناسی اقتصادی و اجتماعی. چاپ اول. تهران: انتشارات سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت).
- زنجانی، حبیب الله. (۱۳۸۰). مهاجرت. چاپ اول. تهران: انتشارات سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت).
- زنجانی، حبیب الله. (۱۳۸۱). تحلیل جمعیت شناختی. چاپ سوم. تهران: انتشارات سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت).
- زنجانی، حبیب الله و دیگران. (۱۳۸۳). جمعیت، توسعه و بهداشت باروری. چاپ هفتم. تهران: نشر و تبلیغ بشری.
- سووی، آلفرد. (۱۳۴۰). مقدمه بر علم جمعیت. ترجمه جمشید بهنام. چاپ اول. تهران: انتشارات مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی دانشگاه تهران.
- کتابی، احمد. (۱۳۷۷). درآمدی بر اندیشه‌ها و نظریه‌های جمعیت شناسی. چاپ چهارم تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- کلانتری، صمد. ربانی، رسول و اکتایی، رزیتا. (۱۳۸۵). بررسی عوامل اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی تاثیر گذار بر میزان باروری، با تاکید بر نقش تنظیم خانواده در شهر اصفهان.

فصلنامه علمی پژوهشی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شوشتر. پیش شماره اول. صص ۱۰۷ تا

۱۵۰

گیلیس، مالکوم و دیگران (۱۳۸۵). اقتصاد و توسعه. ترجمه غلامرضا آزاد (ارمکی). چاپ دوم.

تهران. نشر نی-۱۲

مرکز آمار ایران (۱۳۳۵ تا ۱۳۸۵). نتایج تفصیلی سرشماری عمومی. تهران. انتشارات مرکز آمار

ایران

مرکز آمار ایران (۱۳۸۶). آیا میدانید که؟. تهران. انتشارات مرکز آمار ایران

میرزایی، محمد. (۱۳۸۱). گفتاری در باب جمعیت شناسی کاربردی. چاپ اول. تهران:

انتشارات دانشگاه تهران

Haward C.Taylor , (1975). Human Reproduction. V. 2. Population : Physiology , Population and family planning. International Federation of Gyneology and Obstetrics. Population Council.

State of World Population 2002 : (2002). People , Poverty and Possibilities , United Nations Population Fund (UNFPA).

Report of a WHO Expert Committee on Family Planning and Health Services". (1979). Technical Rreport series. No. 479 , WHO. Geneva.

State of World Population 2002 : (2002). People , Poverty and Possibilities , United Nations Population Fund (UNFPA)

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی